

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Дипломски рад
Битка за Москву у окупационој штампи у Србији

Ментор:
проф. др Дубравка Стојановић

Студент:
Алекса Поповић (ИС 14/104)

Београд 2019.

Садржај

<u>Предговор</u>	<u>3</u>
<u>Увод</u>	<u>5</u>
<u>Формирање установа окупаторске и квислиншке управе</u>	<u>5</u>
<u>Операција „Тајфун“ и Битка за Москву</u>	<u>9</u>
<u>Анализа штампе</u>	<u>15</u>
<u>Октобар</u>	<u>15</u>
<u>Новембар</u>	<u>25</u>
<u>Децембар</u>	<u>29</u>
<u>Закључак</u>	<u>32</u>
<u>Библиографија</u>	<u>35</u>

Предговор

Велики део Европе је током Другог светског рата задесила неповољна судбина да се нађе под окупацијом Нацистичке Немачке, која је подразумевала ауторитарну и репресивну управу, углавном уз подршку домаћег квислиншког апарата, гушење свих слобода и строгу контролу свих аспеката јавног и приватног живота, сурове репресије и геноцид заснован на основу расне дискриминације. Стање у Србији, где је од рушевина Југославије формирана посебна територија под немачком војном управом, није се много разликовало од устаљеног шаблона.

Окупатор је новоосвојену територију првенствено посматрао као преко потребну базу за сировине, индустријске производе и радну снагу. Да би се остварио зацртани план о несметаној привредној експлоатацији, било је потребно убедити становништво покорене територије у исправност нацистичке идеологије и, што је још важније, да је узалудно и сумануто пружати било какав даљи отпор. У ту сврху одмах је покренуто формирање опсежног бирократског апарата за цензуру, контролу и пропаганду, који су сачињавале установе при војној управи, али и оне које су потпадале под надлежност квислиншких влада. Пропаганда окупатора и квислинга вршила се прекло летака и брошура, предавања, говора и изложби, радија, позоришних представа, биоскопских пројекција и, што је најважније, штампе. С обзиром да су радио уређаји и биоскоп били доступни само делу народа, а остала средства нису имала масован карактер, најефикаснији и најкоришћенији начин да се становништву преносе вести, информације и идеје, били су управо чланци у новинама и часописима.

Дакле, нимало не чуди чињеница да су научни радови који се баве изучавањем штампе у Другом светском рату веома бројни, јер без екстензивне анализе тог феномена наше знање о унутрашњем животу сваке државе и територије, али и општа слика о том великом сукобу, било би знатно скромније. Што се тиче окупационе штампе у Србији, најпопуларније теме за истраживање су свакако квислиншка антисемитска и антикомунистичка пропаганда, као и чланци који су се бавили домаћом културом и привредом. Вести са европских и светских фронта углавном су се сводиле на објављивање преведених чланака новинских агенција из иностранства. Ипак, с обзиром да су догађаји на Источном фронту били од пресудног значаја за читав рат, успеси и неуспеси Вермахта одржавали су се како на психу, тако и на

доношење одлука не само највиших руководиоца, већ и обичног народа у остатку Европе и већег дела света. Стога сам мишљења да је важно приказати какве су званичне информације добијали становници Србије о једној тако одлучујућој бици каква је била та која се водила на прилазима Москви.

Историјски гледано, Битка за Москву се може поделити на три целине које су окарактерисане трима офанзивама: прва, од 30. септембра до краја октобра 1941; друга, последњи немачки покушај да се заузме Москва, од 15. новембра до 5. децембра; трећа, од 5. децембра до јануара 1942. када је тренутна судбина Москве већ решена, а сукоби изгубили интензитет. Имајући то у виду, као и чињеницу да је сама окупаторска штампа гледала не само на поменути битку, већ и на читав сукоб на Источном фронту као једну интегралну целину, сматрам сходним да у подели главног дела рада, из конвенционалних разлога, благо изменим оквир тих целина и поделим писање штампе по месецима: по једно поглавље за октобар, новембар и децембар.

Од литературе одлучио сам да искористим две опште историје ратовања на Источном фронту: „*Russia at War, 1941-1945. A History*”, од прослављеног ратног извештача Александра Верта, као и „*Russia's War*”, од британског историчара Ричарда Оверија. Наравно, са обзиром на општи карактер поменутих дела, она нису сама по себи довољна да се адекватно проучи битка која је у центру ове теме. У ту сврху су искоришћене две књиге новозеландског историчара Дејвида Стејхела („*Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941.*” и „*The Battle for Moscow*”) у којима сукцесивно обрађује Битку за Москву користећи интензивно не само извештаје и наредбе свих редова немачке команде и копнене војске, већ и лична сведочанства преживелих и погинулих војника и цивила. Све то наравно само служи како би се протумачили извори за писање овог рада, а они представљају новинске чланке који су излазили за време окупације. Конкретно, послужио сам се, наравно у оној мери у којој је то било доступно, дневницима „*Новим временом*“ и „*Обновом*“, као и недељним листом „*Понедељком*“. Као приручник за период саме окупације, оснивање установа контроле и цензуре, а потом и поменутих новина, служиће ми зборник „*Колaborационистичка штампа у Србији 1941-1944*“, приређен од стране Александра Стојановића, а као допуна ту је и позната синтеза Бранка Петрановића, „*Србија у Другом светском рату 1939-1945*“.

Најзад, сам циљ овог рада је да се провери у којој мери је пропаганда искривила веродостојност вести о овом сукобу. Упоредном анализом извора и литературе биће направљен покушај да се издвоје информације и вести које се најчешће истичу, чињенице које су изостављене или запостављене, као и оне које су криво приказане. Треба видети и да ли се и како мењао тон вести и саопштења док је битка напредовала из фазе у фазу.

Увод

Формирање установа окупаторске и квислиншке управе

Супротно међународном праву¹, територија Југославије је као ратни плен подељена између држава победница и њихових марионета. Скоро читава Хрватска, као и Босна и Херцеговина припале су новоформираној вазалној држави фашистичких сила, Независној Држави Хрватској, на челу са Антом Павелићем и његовим усташким покретом. У јесен 1941. источни Срем са Земуном биће такође припојен НДХ. Италија је окупирала Црну Гору и део далматинске обале, док је већи део Косова (Немци су за себе задржали север територије, где се налазио важан рудник у Трепчи), заједно са западном Македонијом, припојила марионетској Албанији, у оквиру пројекта стварања тзв. „Велике Албаније“. Бугарска је заузела остатак Македоније, мањи део источног Косова, као и Пиротски и Врањски округ на југосистоку Србије. Остатак Србије, који је завршио под окупаторском управом Нацистичке Немачке, уз извесне разлике имао је границе као у периоду пре Балканских ратова. Банат је такође спадао у оквир окупиране Србије, али је због великог броја припадника немачке мањине добио посебан статус².

Убрзо након капитулације, већ 20. априла, формирана је највиша инстанца окупационе управе, Штаб војноуправног команданта, који је у име Команде копнене војске вршио сву извршну, судску и законодавну власт у окупираној Србији. Све остале институције су биле подређене Штабу војноуправног команданта, али у неким случајевима то је било само номинално: самостално су деловале обавештајне службе, Управни штаб, опуномоћеник

¹ А. Стојановић, М. Мраовић, „Увод: информисање у тоталитарним друштвима, ратна пропаганда и Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, у: *Колaborационистичка штампа у Србији 1941-1944* (пр. Александар Стојановић), Београд 2015, 39.

² В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992, 113-114.

министарства спољних послова и установе за експлоатацију привреде³. На територији под јурисдикцијом Војноуправног команданта уведене су одредбе немачког казненог права, а за случајеве саботаже, неизвршавања наређења или других кривичних дела за становништво је важио ратно-војни закон⁴. Штаб Војноуправног команданта делио се ради једноставнијег управљања на Управни штаб и Војни штаб, а цела територија је подељена на четири војно-управне области, фелдкомандантуре.

Свакако је немачким окупаторима био приоритет да се формира једна помоћна, квислиншка управа, која би као посредник између војне власти и народа омогућила брже и ефикасније смиривање стања у земљи и мобилизацију свих ресурса у сврху подршке ратном напору Трећег рајха. Преговори су почели готово одмах и већ 1. маја је формиран Савет комесара на челу са Миланом Аћимовићем, који је на ту функцију изабран јер се сматрало да у односу на Димитрија Љотића има већи углед у народу, с обзиром да је већ обављао функцију министра унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића. У комесарску владу су ушли представници више политичких група, међу њима и двојица људи из Љотићевог покрета, Збора. Пада у очи чињеница да није уведено министарство спољних послова, што је јасан знак да нацисти нису хтели да од Србије праве било какав чинилац у међународним односима и да та квислиншка управа нема ни привид самосталности. Савет комесара је био директно одговоран Управном штабу, у коме су постојала посебна одељења за контролу рада сваког појединачног министарства⁵. За кратко време постојања ове владе остварена је обнова рада бивших локалних органа управе и жандармерије, замена старог југословенског новца за нови српски, започето збрињавање избеглица из НДХ и, наравно, спровођене су антисемитске и остале репресивне наредбе окупатора. Ипак, ова влада показала се превише слабом да онемогући ширење устанка који је избио у јулу и, после непуна четири месеца рада, замењена је крајем августа тзв. „Владом народног спаса“ на челу са генералом Миланом Недићем, која ће остати у служби све до ослобођења државе.

Сва могућа средства комуникације подвргнута су најстрожијој контроли: телеграф, пошта, радио, телефонски разговори. О мерама предострожности које су нацисти предузели

³ А. Стојановић, М. Мраовић, „Увод: информисање у тоталитарним друштвима, ратна пропаганда и Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, 39-40.

⁴ Исто, 40.

⁵ Исто, 44.

сведочи чињеница да је издато и наређење да се побију сви голубови писмоноше⁶. Сваки власник справа за умножавање био је дужан да их пријави окружним властима, крајскокомандантурама. Издавање штампе и новинарски живот регулисани су *Уредбом војног заповедника о штампи у Србији* од 20. маја, на основу чега је формирано у септембру Српско новинарско удружење. Новинари који су хтели да наставе са радом морали су да се пријаве за чланство у сталешки списак овог удружења, модел организације директно преузет од фашистичких и нацистичких новинарских удружења. Према расним законима, лица јеврејске и ромске народности, као и она ожењена Јеврејком или Ромкињом, нису могла да постану члан удружења, а притом су дозволе могли добити само појединци којима је новинарство представљало извор прихода за живот. Мишљење председника владе било је да су строги критеријуми за пријем у удружење били: „гаранција за уздизање стручног и интелектуалног нивоа нашег новинарског кадра и од велике користи за цео народ с обзиром на значај штампе“⁷.

Пропагандно одељење „S“ при Штабу Војноуправног заповедника представљало је главни орган за контролу писане речи и ниједна публикација није могла бити објављена без његовог изричитог одобрења, али су постојали и органи при квислиншкој влади који су се бавили контролом штампе. Након формирања Владе народног спаса, при Председништву Министарског савета уведено је Одељење државне пропаганде, не сасвим као оригинална творевина, већ као наследник предратног Централног пресбиороа, од кога је преузело организацију, начин рада и део кадрова. Одељење државне пропаганде, које је примало инструкције директно од окупатора и од председника владе, имало је у свом саставу више одсека са специфичним дужностима, али у овом контексту најзначајнији је Одсек за штаму, радио и филм. У оквиру тог одсека вршила се припрема за штапање обавештења Кабинета председника владе, разних министарстава и канцеларија јавних установа. Такође је имало и лекторску службу која је преводила и правила изводе из страних листова. Шеф одсека морао је да посећује новинску агенцију „Рудник“ ради прибављања исцрпнијих вести, Одсек за штапу при немачком посланству, редакције листова којима је свакодневно достављан пропагандни материјал за објављивање, као и да сваког дана заједно са представницима

⁶ В. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, 133.

⁷ А. Стојановић, М. Мраовић, „Увод: информисање у тоталитарним друштвима, ратна пропаганда и Србија под немачком окупацијом у Другом светском рату“, 69.

немачких окупационих власти присуствује конференцијама за штампу у згради Народне скупштине⁸.

Први дневни лист који је почео да излази за време окупације било је београдско „Ново време“. Уредништво су чинили бивши уредници и новинари предратних листова попут „Политике“, „Времена“ и „Правде“, а на челу уредништва је био Предраг Милојевић, кога ће на дужности већ почетком августа заменити Милош Младеновић, да би у марту 1943. главни уредник постао Станислав Краков. Лист је, почевши од 16. маја, објављиван шест пута недељно, имао обим од 8 листова (што ће се временом смањити), излазио је широм окупираних територија и имао тираж од око 200 хиљада примерака⁹. На насловној страни и првим страницама налазиле су се вести везане за збивања на фронтима и важнија политичка дешавања у Трећем рајху и свету. Даље су следили чланци о домаћој политици и сукобима, а потом и редовне рубрике попут „Првредног живота“ и „Кроз нашу земљу“. На крају су стајале вести и обавештења из спорта, културни програм и део посвећен личним и пословним огласима. Пошто је постојала формална забрана изласка листова сваког дана у недељи, уредништво „Новог времена“ покренуло је у понедељак, 4. августа, јутарњи лист „Понедељак“. Он се по организацији и садржају једва разликовао од „Новог времена“, чак су припрема и штампање вршени у штапмарији поменутог дневника.

Други колаборационистички лист по значају била је „Обнова“, вечерњи лист покренут почетком јула. Постојале су сличности са „Новим временом“, у смилсу да је и „Обнова“ преносила вести и информације из земље и света, али то није била њена примарна сврха, већ је овај лист био упадљиво идеолошки оријентисан. Само уредништво је у тексту „Српска штампа“ нагласило да жели да се „Обнова“, поред преношења вести, бави и идеолошким расправама, како би „помирила идеолошко и информативно“¹⁰. Редовно су објављивани чланци у којима је нападана Краљевина Југославија, њена политика, друштвене прилике и култура, с циљем да се та држава прикаже као највећа историјска грешка српског народа. Пуно је било и извештавања о народним скуповима и раду сељака и радника на обнови земље, све како би се створила представа о уједињеном народу и земљи која се уздиже из пепела.

⁸ Исто, 67.

⁹ Исто, 72-76.

¹⁰ Исто, 79-80.

Операција „Тајфун“ и Битка за Москву

Првобитни успеси операције „Барбароса“ били су несумњиви. Три групе армија, чију су претходницу чиниле четири покретне оклопне групе, за кратко време освојиле су простране територије и уништиле знатни део првобитних јединица Црвене армије. За свега пет дана оклопне снаге продрле су на северу у Летонију, а у средњем делу фронта до Минска, где се одиграла прва велика битка окруживања. Немачки блицкриг први пут ће налетети на праву препреку средином јула код Смоленска, последњег великог града на путу за Москву. Захваљујући снажном и упорном отпору совјетских јединица и њиховим сталним контранападима, жестоке борбе трајаће на том делу фронта током читавог јула и августа. Хитлера ће овај застој нагнати да донесе одлуку о преусмерењу дела снага са централног фронта ка југу како би се опколиле и разбиле совјетске армије које су већ дуже време држале фронт код Кијева¹¹. Јединице совјетског Југозападног фронта у Украјини успеће да пруже отпор све до средине септембра када су немачке дивизије, напредујући са запада и севера, успеле да око њих затворе обруч. Молбе за повлачење, које је упутила команда фронта, Стаљин је тврдоглаво одбијао све до 17. септембра, када је за такав чин већ било прекасно. Још пре него што су борбе код Кијева успешно приведене крају, Хитлер је 6. септембра објавио Директиву бр 35. која је предвиђала нову офанзиву, операцију „Тајфун“, која је требало да доведе до уништења совјетских армија које су чувале прилазе Москви код Вјазме и Брјанска, а потом и до освајања саме совјетске престонице¹².

Операцију је имала задатак да изврши Група армија Центар на челу са фелдмаршалом Федором фон Бокком и у ту сврху примила је појачања у виду Четврте оклопне групе генерала Ериха Хепнера, до тада у саставу Групе армија Север, неколико оклопних и моторизованих дивизија Прве оклопне групе генерала Евалда фон Клајста, као и две свеже оклопне дивизије, Друге и Пете, које до тада нису учествовале у борбама на Источном фронту. Ово је учињено зато што је тромесечним борбама и готово непрекидним кретањем

¹¹ Поједини команданти, попут Хајнца Гудеријана, били су за то да се снаге концентришу у средишњем фронту и да се већ тада изврши велика офанзива на Москву. Након рата сваљиваће кривицу на Хитлера што је операцијом у Украјини изгубио драгоцену време, због чега је немачке јединице затекло зимско невреме пре него што су успеле да се пробију до самог града

¹² R. Overy, *Russia's War*, London 1999, 115.

по грубом терену и неподесним путевима снага постојеће две оклопне групе у Боковој групи армија знатно умањена, тако да су њих две без тих појачања имале свега око 750 исправних тенкова¹³. У поређењу са 1 929 406 људи Групе армија Центар, одбрамбене снаге Црвене армије износиле су око 1 250 000 војника и 990 тенкова, распоређених у Западни фронт генерала Ивана Коњева, Резервни фронт маршала Семјона Буђонија и Брјански фронт генерала Андреја Јеременка¹⁴. На конференцији 24. септембра, на којој су присуствовали сви главни заповедници, уговорени су коначни детаљи офанзиве. План је био да Трећа оклопна група генерала Хермана Хота заједно са Деветом армијом продре ка северу, док би истовремено јужно од њих нападала Четврта оклопна група праћена Четвртом армијом, у циљу да се формира обруч и униште совјетске јединице у околини Вјазме. Друга оклопна армија генерала Хајнца Гудеријана и Друга армија генерала Максимилијана фон Вајкса требало је да изврше продор даље на југу, како би опколили снаге совјетског Брјанског фронта. Као датум почетка операције прихваћен је 2. октобар, али је одобрен и Гудеријанов захтев да његова оклопна армија крене у напад већ 30. септембра, како би могла да искористи доступну ваздушну подршку и још увек добре временске услове¹⁵.

Почетак офанзиве је прошао по зацртаном плану, немачке оклопне јединице муњевито су напредовале разбијајући сваки отпор недовољно припремљених и лоше организованих совјетских армија. Проблеми снабдевања, који ће касније задавати велике муке немачким командантима, овај пут су били ублажени чињеницом да је првих неколико дана време било ванредно сунчано, суво и топло, што је знатно утицало на мобилност јединица и брзину операција. Киша, праћена првим снегом, пала је у ноћ између 6. и 7. октобра, управо након што су немачке снаге ушле у Вјазму и Брјанск. Очекивано, следећег јутра киша је престала да пада, али док су Немци тог и наредног дана затварали обруч око совјетских трупа у околини ова два града, путеви су се већ претворили у стање слабо проходног блата, означавајући почетак озлоглашене сезоне руске „распутице“.

Даљи план подразумевао је да Хепнерова група настави ка Москви, а Рајнхардова¹⁶ група да се окрене ка североистоку, у правцу Ржева и Калињина, како би олакшала притисак на

¹³ D. Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, Cambridge 2013, 17-19.

¹⁴ Исто, 45.

¹⁵ Исто, 49-50.

¹⁶ Хермана Хота, који је отишао да преузме функцију команданта Седамнаесте армије на јужном делу фронта, заменио је 9. октобра дотадашњи командант Четредесетпрвог оклопног корпуса, генерал Георг-Ханс Рајнхард.

лево крило Групе армија Центар и десно крило Групе армија Север. Истовремено, Друга оклопна армија требало је да настави офанзиву ка Тули. У датим околностима било је могуће за тај задатак ослободити само део јединица, јер је остатак био неопходан да се обруч одржи и униште опкољене совјетске армије. У међувремену, власт у Москви била је у неверици када је један извиднички авион 5. октобра пријавио немачку колону како се обрушава на Јухнов. Тек после додатна два лета и испитивања пилота од стране НКВД-а, Стаљин је прихватио тескобну чињеницу да је фронт код Вјазме пробијен за свега неколико дана. Сместа је сазвао седницу Државног одбрамбеног комитета и послао телеграм генералу Жукову, који је завршио организовање одбране Лењинграда, да што пре дође у Москву. Два дана касније примљен је од стране Стаљина и добио је задатак да обиђе фронт и увиди какво је стварно стање на терену. Неповољне и хаотичне прилике о којима је потом известио натерале су Стаљина да сместа смени команданте Западног и Резервног фронта и 10. октобра постави управо генерала Жукова за команданта свих снага испред Москве. Жуков је морао да одбрану импровизује од остатака Западног фронта, новопридошлих кадета, народне милиције и одреда НКВД-а и полиције, што је свеукупно износило свега 90 000 војника¹⁷. Јединице су биле концентрисане у четири средишта која су чинила линију одбране „Можајск“: Волоколамск, Можајск, Малојарославец и Калуга. Додатна одбрамбена линија подигнута је испред саме Москве, око 12 км од центра града, ангажовањем стотина хиљада жена које су подизале барикаде, бодљикаве жице и копале ровове. Унутар Москве такође ће бити организоване додатне одбрамбене линије и пунктови, па ће до почетка зиме град попримити облик правога утврђења.

Совјетски војници фанатично су покушавали да се пробију из обруча, што је као исход имало вишедневне жестоке борбе, где су у готово самоубилачким нападима, заједно са тенковима и артиљеријом, јуришали на немачке редове. Врло мало јединица је успело да избегне заробљивање или смрт, нарочито око Вјазме где су Немци имали довољно људства да покрију готово читав обруч. Тек 14. октобра биће завршена битка за Вјазму, а четири дана касније сломљен отпор и код Брјанска. Застрашујући губици који су износили око 670 000 заробљених и 325 000 погинулих и рањених¹⁸ јесу представљали озбиљан ударац у војном и моралном смилсу, али жртва коју су поднели страдали војници била је од великог

¹⁷ D. Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, 139.

¹⁸ Исто, 161-162

стратешког значаја. Тих десет дана, током којих је већина немачких јединица била везана за поприште, омогућили су Жукову да успешно консолидује преостале снаге и учврсти одбрамбене положаје испред Москве, а сваким даном који је пролазио временски услови су претили да додатно погоршају стање на путевима.

Претходнице Треће оклопне групе стигле су у Калињин 13. октобра, али је град окупиран тек после жестоких уличних борби. Ипак, планирани наставак офанзиве у правцу Торжока није могао да се одвија несметано, пошто је Немцима у сусрет изашао генерал Коњев, добивши неколико дивизија као појачање, које је организовао у три нове армије. У околини града формираће се ново поприште, у званичним документима познато као Калињински фронт. У средњем делу фронта заузеле су Калугу 12. октобра, а недељу дана касније пали су Малојарославец и Можајск, што је значило пробој одбрамбене линије, али су зато временски услови који су путеве чинили непроходним за тенкове, топове и камионе са залихама, знатно успорили даље напредовање оклопних дивизија. Октобра 29. Друга оклопна армија стигла је до Туле, али су тамо затекли снажно совјетско војно присуство и добро организовану одбрану, тако да није ни било говора о његовом заузећу. У то време широм фронта команде дивизија и армија дошле су до закључка да је даљи наставак офанзиве тренутно немогућ из логистичких разлика. Преко воље Хитлер је морао да прихвати одлуку команданата на терену да ће се операције наставити тек након што пад температуре доведе до замрзавања тла, што би дозволило тенковима и возилима да поврате потребну покретност.

Средином новембра температуре су пале до друге децимале испод нуле и тло је поново почело да поприма чврсто стање. Офанзива је настављена 15. новембра иако су логистика и стање на терену и даље били далеко од повољног. За почетак, возила, тенкови и артиљериско оружје остали су укопани у стврднутом блату и већ при њиховом извлачењу долазило је до неминовних оштећења. Ипак, највеће проблеме задавало је управо оно од што је требало да донесе олакшање, а то је хладноћа. Екстремне температуре и ледени ветрови били су неподношљиви за војнике Вермахта који за зимске услове нису имали адекватну одећу, а ни обуку. Разне импровизације у циљу да се надомести недостатак топле одеће и темељно коришћење сваког могућег склоништа као преноћиште нису могли да спрече масовно избијање промрзлина, грипа, упале плућа, као ни све већу појаву депресије, па чак ни губитка воље за борбом. Тенкови и возила јесу сада могли да се крећу, али се

показало да и они лако страдају од хладноће, као и авијација која је од доминантне силе дошла до тога да једва може пружити и основну помоћ трупамa током напада.

Резултати остварени у наставку офанзиве у поређењу са ранијим подухватима биће упадљиво скромнији. Није само „генерал зима“ крив што су немачки војници пали пред циљем, већ и жесток отпор који је пружала Црвена армија, не само у борби, већ и спровођењем своје тактике спаљене земље. Највећи успех оствариле су јединице Рајнхардове оклопне групе, које су 23. новембра заузеле Клин, а пет дана касније пробили су се до канала Москва-Волга и прешли на његову источну обалу. Ипак, даљи продор у правцу истока у покушају да се окружи Москва није био остварен пошто су Совјети брзо послали појачања у тај сектор и немачке трупе су морале да се повуку на западну обалу. У средњем делу за кратко време ће доћи до готово потпуног слабљења борбене способности јединица, а у посебно лошем стању су биле дивизије Клугеове Четврте армије. Гудеријан, свестан ограничених могућности за постизање неких већих резултата, свеједно је покушао да окружи Совјете у Тули и у једном тренутку једном његовом корпусу пошло је за руком да заузме кључну пругу Москва-Тула, али га је благовремена интервенција нових снага Црвене армије натерала да отпише и тај план. На дан 5. децембра био је приморан да донесе одлуку о одустајању од даљих операција, а истовремено је Бок утврдио да дивизије Треће и Четврте оклопне групе немају довољно способних снага да успешно наставе офанзиву. Чак и да су команданти одлучили да поступе другачије, да су донели одлуку да исцрпе и последњи атом снаге из својих људи, овај дан би свеједно имао судбоносни значај за ратовање на Источном фронту.

Још од почетка октобра Ставка је радила на томе да се формира нова стратешка резерва. У октобру су створене четири армије, а у новембру осам. Известан број дивизија морао је бити послат на фронт како би се спречиле непријатељске јединице да прегазе одбрану, али је већина (укупно 58) и даље држана у позадини како би, када куцне час, пошла у контраофанзиву¹⁹. Циљ је био да се непријатељ потпуно изнури, да се минималним снагама преброди офанзива док сама од себе не буде приморана да стане, а онда да се пређе у напад. Управо због чињенице да је главнина дивизија обучавана у тајности и држана у резерви, почетком децембра у Врховној команди копнене војске владаће мишљење да су Совјети исцрпели све резерве на очајничку одбрану престонице и да нису у стању да створе нове

¹⁹ D. Stahel, *The Battle for Moscow*, Cambridge 2015, 173.

велике формације, а извештајима појединих дивизија, који су говорили да Совјети спремају да пошаљу нове снаге на фронт, није придавано много пажње. Ујутру 30. новембра Жукову је стигао позив од Стаљина са наредбом да се спреме снаге за офанзиву²⁰. Датум њеног почетка пашће управо на поменути 5. децембар када је немачка снага дошла до издисаја а температура на фронту пала на испод 30 степени целзијуса.

Црвена армија ће покренути нападе дуж читавог фронта, од Калињина на северу до Јелеца на југу. Основни циљ био је да се уклони непосредна претња по престоницу, али је Стаљин гајио амбиције да се зада одлучујући ударац и уништи Група армија Центар. Првобитно су Совјети имали доста успеха и немачке јединице, без обзира на претње из Врховне команде и Хитлерово инсистирање на истрајној борби и држању положаја, морале су да пређу у повлачење. У појединим деловима фронта Немци су се повлачили готово без борбе, док је у другима пружан жесток оптор, као што је био случај са Каљугом коју је Црвена армија заузела тек после недељу дана уличних борби. Совјетске снаге успеле су да ослободе околину Москве и оближње градове, али је линија Ржев-Гжатск-Вјазма-Орел-Брјанск и даље била у рукама Немаца. Скоро све што је остварено, учињено је до почетка нове године. Даље напредовање било је спречено сличним разлозима који су раније онемогућили да немачке јединице уђу у Москву. Дубок снег и хладноћа, све већа удаљеност трупа од својих база за снабдевање, као и упадљив недостатак камиона, онемогућили су Црвеној армији да оствари потребно снабдевање за даље вођење операција. Велики проблем представљало је и расипање постојећих резерви како би се остварио напредак дуж фронта, уместо да се снаге концентришу како би зададе одлучујући ударац Боковој групи армија. У појединим секторима, Немци, повративши организацију и добивши нова појачања, прелазили су у контранапад што је довело до нових великих губитака за совјетске армије. Борбе ће трајати све до краја марта када је дошло до топљења снега, али неће доћи до значајнијих промена. Не може се рећи да је ова противофанзива доживела велики успех, али тренутни притисак на Москву је отклоњен и Немци су први пут морали да одступе, што је имало великог утицаја на морал руског становништва.

²⁰ R. Overy, *Russia's War*, 140.

Анализа штампе

Октобар

Офанзива је била у плану још од почетка септембра, али се о њеној почетној фази није могло директно сазнати ништа у првим бројевима овога месеца. Једине вести везане за Источни фронт које су објављиване тицале су се појединих локалних напада или ситних операција ограниченог значаја и последица. Пример за то можемо видети у једном извештају Врховне команде у коме се, између осталог, саопштава: *„Борбени авиони бомбардовали су у ноћи између 2. и 3. октобра са запаженим дејством војна постројења у Москви, као и једну важну фабрику оружја југоисточно од Харкова.“*²¹. Није тешко пронаћи разлоге за овакву медијску тишину. У то време још није било могуће са сигурношћу утврдити да ли ће и колико операција окруживања бити успешна, те у случају да дође до уништења совјетских армија такав резултат би био још више увеличан изненадним бомбастичним саопштењем. Ако, пак, исход буде далеко испод очекиваног, ћутање би умањило негативне последице по пропаганду.

Увид у нова ратна дешавања могао се делимично стећи тек из чланка објављеног 4. октобра у коме се преноси велики Хитлеров говор у Берлину поводом годишњег отварања организације Зимске помоћи²². Одмах на почетку фирер наглашава како му је било тешко да дође да присуствује том догађају јер се у последњих 48 часова одвијала операција огромних размера која ће послужити разбијању непријатеља на Истоку. Затим се осврће на успехе његове владе у унутрашњој консолидацији државе која је била у дубокој кризи и своју наводну делатност миротворца, истичући како је најискреније желео да избегне сваки оружани сукоб. Британија на челу са Черчилом је, како он тврди, крива за све јер је упорно одбијала све његове предлоге за споразум да би на крају под утицајем међународног јеврејства и масонерије гурнула Пољску у рат. Даље говори о томе колико му је значао мир са Совјетским Савезом и како је најискреније поштовао обавезе споразума. Друга страна, каже Хитлер, је та која их се од почетка није придржавала. Могао је да пређе преко Стаљинове анексије балтичких земаља и финске територије, што их је све узнемирило, али

²¹ „Бомбардовање војних постројења у Москви“, *Ново време*, 4. октобар 1941, 1.

²² „Велики говор Вође Рајха“, *Ново време*, 4. октобар 1941, 1-2.

кад је приметио да аеродроми ничу уз саму границу и да на њу Стаљин премешта нове дивизије није могао више да мирује. У суштини, представио је Совјете као агресоре и провокаторе који су га приморали да преузме ствари у своје руке ради одбране Рајха и предузме први корак.

У остатку говора највише се истиче изјава да је 22. јуна почела највећа борба светске историје, а три и по месеца касније он може истаћи констатацију да се од тада све развијало по плану. У наставку додаје да су потпуно потценили размеру припрема које је противник предузео против Немачке и опасност коју је он представљао по читаву Европу. Усуђује се то тад да изговори јер, како тврди, тај противник је већ сломљен и никад се више неће уздићи. Иако ова потпуно неоснована изјава делује непримерно и сулудо оптимистично, она је само прва у низу сличних које ће ускоро наступити. Нацистичко вођство живело је у свом изолованом свету, далеко од фронта, и ништа их већ дуже време није могло разуверити да је победа на дохват руке. Изјаве овог типа које ће уследити у наредних неколико дана испоставиће се као врло штетне по кредибилитет нацистичке пропаганде након што се до почетка зиме обећања и хвалисања испоставе као исхитрена и неистинита.

Свакако је упадљиво да у прва три дана након објављивања фиреровог говора ниједан ауторски чланак који би прокоментарисао његов садржај није изашао у домаћим новинама, већ су само приређени изводи текстова из берлинских новина и преглед тумачења вести у земљама попут Мађарске, Финске, Бугарске и Турске. Тек 8. октобра излази текст у рубрици „Војни преглед“ у коме аутор скреће пажњу на Хитлерову изјаву да је нова војна операција у току и даје кратку анализу о њеном могућем карактеру²³. Претпоставља да ће офанзива бити усмерена у правцу Москве, али је по њему исто тако могуће и стратешки прихватљиво да се Немци окрену ка јужном делу фронта и освоје привредно кључне области.

Прво званично обавештење могло се прочитати у „Обнови“, 8. октобра увече, а у њему Врховна команда обавештава да је 2. октобра покренут пробој у средини Источног фронта који је довео до новог низа великих сукоба, као и да је само у простору Вјазме опкољено више совјетских армија које иду у сусрет свом уништењу²⁴. Исто ово ће обити објављено сутрадан у „Новом времену“, пропраћено додатним чланцима посвећеним почетку офанзиве. Један од њих је био преведени текст ратног извештача Фрица Мескеа у коме он

²³ Vegesius, „Цео немачки источни фронт у покрету“, *Ново Време*, 8. октобар 1941, 3.

²⁴ „Пробој у средини Источног фронта“, *Обнова*, 8. октобар 1941, 1.

велича призор величанственог јуриша немачке пешадије и успехе које је војска остварила у овом рату²⁵. У текстовима из овог периода занимљиво је да, супротно од сачуваних изјава чланова Врховне команде и појединих официра и војника, не наилазимо на било какав садржај који потцењује војну моћ и квалитет ратне технологије Совјетског Савеза, већ се она хвали с циљем да остварења нацистичке политике добију у очима света још већи значај. Та тенденција се могла видети у поменутом Хитлеровом говору и готово сигурно се аутор чланка угледа на њега када изјављује да је немачка војска „највећу војничку силу на свету у једном низу обухватних битака већ довела до руба провалије“. У истом броју „Vegecius“²⁶, уредник „Војног прегледа“, анализира поменути извештај, указујући на значај обухватних битака које је Вермахт водио у овом рату и предстојећег уништења још једне совјетске групе армија, што је од већег стратешког значаја него запоседање нових територија²⁷. Осврће се и на морални утисак који ће ова битка оставити на српски народ: они Срби који су свесни шта је комунизам учинио од Русије и шта чини по свету доживеће Стаљинов пораз као олакшање, док ће за оне „који су се за љубав бољшевизма или енглеске плутократије одвојили од српства“ ово бити још једна важна опомена.

Следећи пропагандни потез нациста, свакако најзначајнији у овом делу сукоба, уследио је управо тада, 9. октобра, када је у Берлину пред окупљеним представницима домаће и стране штампе одржао говор Ото Дитрих, шеф штампе Рајха. Дитрих, који ће и сам после рата тврдити да је само пренео оно што му је фирер поручио, само се надовезао на Хитлерове сензационалистичке тврдње од шест дана раније. Кључ целог обраћања је његова изјава да је одлука у сукобу на истоку коначно пала. Последњим ударом свршено је у војном погледу са Совјетском Русијом и пропао је енглески сан о рату на два фронта²⁸. Затим је прочитао до тада необјављен Хитлеров проглас (који у истом овом броју „Новог времена“ заузима већину насловне стране) који је немачким војницима прочитан у ноћ пред почетак офанзиве. Поред већ познатих статистичких података и величања храбрости и жртава које су поднели војници Вермахта, при крају прогласа налази се Хитлерова тврдња, на коју је

²⁵ „Напред – источно од Смоленска“, *Ново време*, 9. октобар 1941, 2.

²⁶ Евгеније Меснер, рођен у Одеси, настанио се у Краљевини Југославији након револуције у Русији, као члан тзв. беле емиграције. Још пре рата коментаришао је војна и геополитичка дешавања, а за време окупације писао је редовне чланке у више листова, укључујући и „Ново време“ и „Обнову“. Након рата му се губи траг.

²⁷ Vegecius, „Немачки пробој у правцу Москве“, *Ново време*, 9. октобар 1941, 3.

²⁸ „Војни поход на Истоку одлучен уништењем Тимошенкових армија“, *Ново време*, 10. октобар 1941, 1.

овом приликом Дитрих нарочито хтео да укаже, с циљем да се истакне Хитлерова генијалност, да су захваљујући пажљивом планирању вођења рата најзад сазрели услови да се непријатељу у предстојећој бици зада одлучујући ударац и да он буде „сможден“ још пре почетка зиме. Најзад, као доказ да су „армије маршала Тимошенка“ заиста пред уништењем, скреће пажњу на то да је и код Брјанска такође формиран обруч.

Ове изјаве, пропраћене поппрезним насловима у медијима, изазвале су међу Немцима навалу осећаја растерећености и еуфорије због чињенице да се рату наизглед ближи крај. Ишло се до те мере да су у изложима књижара истакнуте граматике руског језика, с циљем да послуже будућим званичницима и колонистима у управљању новим територијама. Биоскопи у Берлину почели су да најављују документарца „Немци улазе у Москву“, а Хитлер се већ осећао довољно самоувереним да организује посебни одред инжењерије за демолирање Кремља²⁹. Снажан утисак остварен је и на интернационалном пољу – Хитлер је убрзо добио телеграм од генерала Франка у коме му је у име шпанског народа честитао победу Вермахта над „непријатељем цивилизације“³⁰.

Као што се и могло очекивати, у сутрашњем броју освануо је чланак о реакцијама које је Дитрихово саопштење изазвало широм света, а посебно се истиче део о америчкој штампи где су у огромним насловима објављени извештаји немачке врховне команде и текстови о тешком положају совјетских армија³¹. Гебелс, као неко ко је потпуно владао методама пропаганде а и био добро упознат са одвијањем догађаја на бојишту, био је упадљиво другачијег расположења у односу на Хитлера и Врховну команду. У свом дневнику забележио је да су вести „скоро превише позитивне и оптимистичне“ и изразио надање да ће се војне операције наставити да развијају повољно јер би у супротном, након оваквог улога, дошло до психолошког обрта³². Два дана касније опште усхићење је достигло толике мере да је он забринуто почео да осмишља потенцијално оправдање за чињеницу да се рат никако не приводи крају. По њему, добро би било направити поређење са Аустријско-пруским ратом из 1866. и Француско-пруским ратом 1870-1871, где је у оба случаја Немачка наставила са ратом након што су они били одлучени биткама код Садове и Седана³³.

²⁹ D. Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, 102.

³⁰ Исто

³¹ „Изјаве шефа штампе Рајха др. Дитриха о одлучујућим победама немачке војске на Истоку изазвале су снажан одјек у целом свету“, *Ново време*, 11. октобар 1941, 2.

³² D. Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, 103.

³³ Исто, 104.

Свакодневни извештаји на насловним странама јављали су о развоју догађаја око Вјазме и Брјанска, редовно доносећи актуелну цифру заробљених совјетских војника која је све више расла. Међутим, можемо наћи и кратке вести које описују како је изгледало само жариште сукоба у ова два обухватна казана. Као пример можемо узети следеће:

„После жестоких борби у околини Брјанска, гвоздени обруч око опкољених совјетских јединица све више се стеже. Свуда где год су совјетски војници покушали да се пробију, одбачени су са најтежим губицима. Небројене немачке батерије засипале су их уништујућом ватром. Из ваздуха немачки бомбардери сипали су праву кишу бомби. У смелим продорима немачка претходна одељења и оклопне јединице сецкале су совјетске снаге које су затим од стране пешадијских јединица које су надлазиле савладаване. Небројено мртвих прекрива бојно поље, на све стране налазе се уништени и изгорели аутомобили, а стотине уништених топова и остављених митраљеза посејани су друмовима којима пролазе непрегледне колоне стотине хиљада заробљеника“³⁴.

Сачувана лична сведочанства учесника ових сукоба сведоче да аутори оваквих текстова, описујући степен насиља и разарања на самом попришту, нису много претеривали. Ипак стече се утисак да совјетски покушаји пробоја обруча нису превише угрожавали немачке положаје, што не одговара чињеницама. Напротив, у више сектора дошло је значајних рупа кроз које су се провукле совјетске јединице, па су оклопни пукови морали да ступе у борбу како би се они савладали³⁵. Свакако, након што је пласиран званични став да је одлука већ пала и да је само питање времена кад ће са ратом бити свршено, није више било места за било какве назнаке да на фронту може доћи до неких потешкоћа или криза, те је разумљиво што су ове чињенице изостављене.

На насловној страни „Новог времена“, 17. октобра, осванула је вест, заправо извештај Врховне команде, у којој се читаоци сазнају да постоји совјетска одбрамбена линија 100 км од Москве и да се на њој воде борбе на више места. Такође се напомиње да су важни градови Каљинин и Калуга већ данима у немачким рукама³⁶. Ова одбрамбена линије је заправо у уводу поменута линија „Можајск“. Иако се овде први пут помиње у једном званичном саопштењу, о њој се могло прочитати и у Меснеровој рубрици у претходном броју листа. У

³⁴ „Обруч опкољених совјетских армија све више се стеже“, *Ново време*, 11. октобар 1941, 1.

³⁵ D. Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, 114-115.

³⁶ „Калуга и Калинин у немачким рукама“, *Ново време*, 17. октобар 1941, 1.

том чланку он нагађа да сигурно постоји једна фортификациона линија испред Москве. Додаје да су Совјети пре више година направили око свих већих градова бункере и утврђења у случају да дође до сељачког устанка, а сада је тај постојећи одбрамбени систем ојачан и оспособљен за јачу борбу. Међутим, закључује да је одбрана тих положаја била неуспешна, пошто британске радио емисије спомињу како су совјетске трупе наводно напустиле Калињин и Тулу³⁷.

Иако је, као што саме вести пишу, Калињин заузет од стране Вермахта још пре неколико дана, нема никаквог говора о отпору на који су налетеле немачке јединице одмах по освајању града. Не само да су тренутно спречили напредовање немачке војске, него су Совјети успели да формирају читав нови фронт који ни у једном тренутку током рата Немци неће успети да пробију или одбаце. Имајући у виду остале околности, не би требало да чуди овакво половично извештавање о збивањима код Калињина, као ни штуре вести о фортификацијама на линији „Можајск“. Наиме, по завршетку чишћења обруча око Вјазме, званични извештај који је објављен поносно је истицао велики број заробљених војника, што је одмах добило место у анализи немачке штампе. Они у први план стављају колико је Совјетских војника пало, од почетка рата, у немачко заробљеништво. Заједно са овом последњом битком та цифра већ износи преко три милиона. Кад се на то дода број погинулих и рањених који је још у првој етапи превазилазио број заробљених, износ совјетских губитака у људству је застрашујући. Чак ни Совјетски савез, чији је резервоар људства важио као неисцрпан, није у стању да издржи такве губитке. Из овога, наравно, изводе закључак како је совјетска оружана сила заиста коначно разбијена³⁸. Дакле, видимо да стварно стање на терену уопште не подржава самоуверене тврдње пропаганде из Берлина, што значи да би објављивање додатних детаља везаних за отпор с којим су се армије сусреле на путу за Москву довело до јасне контрадикторности и нарушавања народног поверења у режимску штапу.

Исти овакав став видимо и у „Војним прегледима“ где Меснер, иако износи исправану претпоставку да је циљ немачког продора окољавање Москве у два правца, са севера и југа, у наставку доноси сасвим ноншалантне закључке да су трупе догурале далеко на исток од Калињина јер је совјетски лист „Краснаја звезда“ јавио да је опасност по Москву са севера

³⁷ Vegesius, „Стаљин пред тешком одлуком“, *Ново време*, 16. октобар 1941, 3.

³⁸ „Берлинска штампа о рату на истоку“, *Обнова*, 15. октобар 1941, 2.

веома велика, као и да је Тула већ у немачким рукама зато што о томе говоре енглеске вести³⁹. Занимљиво да он, с циљем да одржи слику да је освајање совјетске престонице готова ствар, за једну потпуно нетачну тврдњу узима као извор енглеске медије, исте оне које редовно у својим чланцима подвргава критици и руглу.

У вези са догађајима и народним расположењем у угроженој Москви прва вест је изашла већ 10. октобра, у питању је један чланак агенције из Шангаја у коме се тврди да је, као последица немачких победа, предузета евакуација државних и партијских установа, као и страних амбасада и посланстава. Цивилно становништво је морало да остане у престоници и спреми се за пружање отпора. Најзад, један совјетски посланик је „признао“ да је Стаљин за ново седиште владе изабрао Стаљинград⁴⁰. С обзиром да је заснована на обичним гласинима, вест је добрим делом погрешна. У евакуацији су учествовали и обични, цивилни становници Москве, а као нова престоница одређен је Кујбишев (некадашња Самара), а не Стаљинград⁴¹. У наредних недељу дана о овоме више нећи бити ни речи, осим једне вести у којој се погрешно тврди да ће се влада преселити у Казан⁴². Нацисти би благовременим писањем о паници и евакуацијама у Москви имали прилику да остваре сјајан пропагандни успех, али им информисаност није овај пут била на нивоу задатка. Тек ће 18. октобра, али на дну насловне стране „Новог времена“, осванути вест која прича о избијању панике у совјетској престоници након што су грађани сазнали од званичног коминикеа да се непријатељ пробија ка граду. Пренесено је и то да су совјетске власти образовале одреде за одржање реда како би сузбиле неред и панику, али у закључку стоји да је такав покушај да се обнови дисциплина међу грађанима узалудан⁴³. Актуелност ове теме завршиће се чланком који обавештава да је у Москви уведено опсадно стање и које тачно мере оно подразумева. Испод њега је једна кратка објава са крупним насловом, преузета из шведских медија, која тврди да је Стаљин напустио Москву у непознатом циљу и да добро обавештени кругови имају сазнање да је он свој главни стан сместио у један оклопни воз, те се неће задржавати у једном одређеном месту⁴⁴. Наравно, ове гласине ни најмање не одговарају реалности. Наиме, још 17. октобра радио је саопштио грађанима Москве да град неће бити

³⁹ Vegesius, „Москва у кљештима“, *Ново време*, 17. октобар 1941, 3.

⁴⁰ „Совјетска влада се сели у Стаљинград (Царицин)“, *Ново време*, 10. октобар 1941, 2.

⁴¹ R. Overy, *Russia's War*, 119.

⁴² „Совјетска влада сели се из Москве у Казан“, *Ново време*, 17. октобар 1941, 1.

⁴³ „Паника и расуло у Москви“, *Ново време*, 18. октобар 1941, 1.

⁴⁴ „Стаљин напустио Москву“, *Ново време*, 21. октобар 1941, 1.

напуштен, већ брањен до смрти, и да се Стаљин још увек налази у њему⁴⁵. Иако је све било спремно да се и он пребаци у Кујбишев, у последњем тренутку се одлучио против тога и управо је та одлука била кључна за обнову морала и борбеног духа међу грађанима совјетске престонице.

Треба указати и на један занимљив феномен, а то је необичан избор немачке штампе да за главног антагонисту на централном фронту у овим сукобима пред Москвом означе маршала Семјона Тимошенка. Његово име први пут пада у око у поменутом говору који је одржао Дитрих, у коме се у више наврата спомиње као заповедник армија које су у том тренутку опкољене и којима прети уништење. Тимошенко јесте имао значајну улогу пре операције „Тајфун“, као командант совјетског Западног фронта у бици код Смоленска, али већ 13. септембра бива премештен на Југозападни фронт уместо смењеног маршала Семјона Буђонија⁴⁶. Као што је поменуто у уводу, на Тимошенково место дошао је генерал Коњев, а након што његове армије буду опкољене почетком октобра, смениће га генерал Жуков. Међутим, њих двојица, иако стварни заповедници у овом сукобу, не помињу се ни једном једином речју у овим чланцима.

У једном од чланака „Новог времена“ стоји следеће: *„Пашиће нам у очи да баш у последње време московски листови, а у најновије време и лондонска штампа, која је тако пријатељски расположена према бољшевизму, негују култ особа совјетских генерала. Час је реч о маршалу Ворошилову чије су дивизије тобож разбиле обруч око Лењинграда, час о његовом колеги Буђонију који је на десном крилу коначно „матирао“ јужну групу немачких армија. Или се говори о главном адуту, о маршалу Тимошенку, који се управо спрема да са елитним совјетским дивизијама потисне центар немачког фронта с полетом који онда новине сваки пут поново хвале“*⁴⁷. По овоме се може закључити да је често помињање Тимошенка и његовог наводног слома само потез у пропагандном надрмудривању између нациста и савезника. Једино остаје нејасно да ли су аутори текстова уопште имали податке о стварним промена у команди на совјетском делу фронта. Последњи чланак у коме се помиње маршал јесте управо онај који је саопштио да разни берлински медији пишу о његовој смени, али се тврди да је она дошла као последица војног слома, а истовремено

⁴⁵ R. Overy, *Russia's War*, 121.

⁴⁶ A. Werth, *Russia at War, 1941-1945. A History*, New York 2017, 221.

⁴⁷ „Задат је смртни ударац Москви“, *Ново време*, 11. октобар 1941, 2.

преноси и вести из Стокхолма да је наводно и Ворошилов већ ликвидиран, а Буђони у московском затвору. Једини истинит податак који су овде дали је да је нови заповедник совјетских снага управо генерал Жуков, али закључују да његово именовање никако неће моћи да утиче на коначни исход⁴⁸.

Текстови у последњој недељи месеца још увек не објављују вести о прекиду операција на фронту, али зато тема која се упорно провлачи јесу совјетски ратни губици које је требало представити као ненадокнадиве. Тако наилазимо на тврдњу да је од 300 дивизија, колико износи укупна ефективна јачина Црвене армије, до тада већ уништено 260. Даље у чланку стоји да: „Совјети могу још 100 дивизија да ставе на расположење, али, по мишљењу овдашњих војних кругова, њихово уништење на фронту од 1200 км биће неупоредиво лакше, но што је био случај са уништавањем досадашњих 300 дивизија“⁴⁹. Чињеница да те наводно мизерне совјетске остатке немачка војска још увек није поразила правда се тиме да је напредовање успорило због рђавог времена и потпуно неупотребљивих путева.

Ипак, више од људских истичу се материјални губици. У једном чланку се тврди да је са губитком територија Совјетски савез изгубио и: 61 одсто целокупне производње гвоздене руде, 35 одсто производње мангана, 75 одсто производње боксита, као и значајна налазишта фосфата⁵⁰. Дакле, не само да је губитком сировина практично онеспособљена индустрија гвожђа и челика, него је уласком Москве и Лењинграда у ратну зону угрожена половина совјетске индустрије авиона и бродоградње. Стручњаци закључују да би чак и са очуваном индустријом Совјетима биле потребне године да надокнаде претрпљене губитке, а нада да ће то надокнадити америчко-британска помоћ сматра се за нереалну. У истом духу су били текстови „Војног прегледа“, где аутор тврди да је пространа територија која је остала под влашћу Совјетског Савеза много мање значајна него што се чини гледајући географске карте јер се већим делом састоји од непрегледних тајги, сибирских шума и степа, где се малобројно становништво бави примитивним сточарством. По њему све што је од значаја у тој држави налази се западно од Волге, те оних више милиона квадратних километара којима господари Стаљин вреде мање од једног милиона који му је већ одузет⁵¹. Иако зона између фронта и Урала игра извесну улогу у привредном животу земље, њу треба сматрати

⁴⁸ „Смењивање Тимошенка – последица војног слома Совјета“, *Ново време*, 25. октобар 1941, 1.

⁴⁹ „Од 300 совјетских дивизија до сада је уништено 260“, *Ново време*, 28. октобар 1941.

⁵⁰ „Са гледишта ратне привреде борба против Совјета је одлучена“, *Ново време*, 23. октобар 1941.

⁵¹ Vegesius, „За Совјете искључена могућност успешног вођења рата“, *Ново време*, 21. октобар 1941, 3.

за област другог реда јер су тамо индустрија и пољопривреда слабије развијене у поређењу са територијама које су немци ставили под своју контролу. Исти текст садржи и расистичке мотиве, јер се не бави само поређењем вредности делова совјетске државе, већ и народа који у њима живе. На одузетим територијама живело је 95 милиона људи, што за Стаљина треба да представља пуно већи губитака него што изгледа на први поглед, јер су ти људи културни, вредни и способни за борбу, док су преостала кавкаска, каспијска и азијска пространства великим делом насељена заосталим, лењим, малтене полу-дивљим народима који по меснеру имају појединачно свега трећину ратне и привредне вредности једног Руса.

У овој причи о судбини совјетске индустрије недостају битне чињенице. Одмах по почетку рата совјетска влада увидела је велику опасност по језгро своје индустрије, које се налазило на рукохват од надируће најезде непријатеља, па је већ од првих дана јула почело њено премештање. Оно што се није на време могло расклопити и пренети железницом ка истоку, требало је да буде демолирано да не падне у руке окупатора. Тачно је да је овај подухват био далеко од потпуног и сасвим ефикасног, али је без сумње представљао огроман подвиг, посебно кад узмемо у обзир да је преко 1500 постројења премештено у оне „заостале“ територије у периоду од јула до новембра. Велики напори уложени су и да се у сред зиме, по најоштријој хладноћи и великој оскудици, подигну постројења за нове фабрике које су одмах потом наставиле са производњом. Хронични недостатак сировина надомешћиван је отварањем нових рудника и драстичним повећањем продукције у постојећима⁵². Свакако да у својој самоуверености немачке војне и политичке елите нису размишљале да су совјетске власти биле у стању да испланирају и изведу овако исцрпан и високо организован подухват, а и њихова способност да формирају нове дивизије подједнаке борбене успешности такође је потцењена. Сами су веровали у оно што се могло прочитати у штампи – да је непријатељ потучен и да нема више с чиме да пружи озбиљан отпор. Чињеница да су немачке војне команде одбиле да прихвате извештај о совјетској противофанзиви, која се спремала почетком децембра, савршено сведочи о јачини тих илузија.

⁵² О премештању индустрије видети код А. Werth, *Russia at War*, 228-237.

Новембар

С обзиром да су јединице у походу на Москву остале непокретне као последица терена који је постао непроходан за возила, изостају вести са било како битним информацијама о фронту, а у први план се стављају мањи подвизи попут успешних акција немачке авијације, када је једном приликом запаљено неколико војних постројења и две железничке станице у Москви⁵³. На овај медијски мрак осврће се и Меснер, обрушавајући се у својој рубрици на „војног стручњака“ из супарничког тора, извесног „Аналиста“, који је у својим текстовима био оптужио нацисте да у званичним извештајима само понављају фразу „операције се развијају по плану“ и тиме заправо покушавају да прикрију њихову неуспешност. Као противаргумент почиње да набраја све случајеве од почетка рата у којима су извештаји Врховне команде користила тај израз и показује да их је увек недуго потом следило и саопштење о оствареном војном успеху⁵⁴. По томе што до тада Врховна команда није ниједном оманула, требало је људи да верују да је успех већ остварен након што вест са поменутом реченицом искрсне на насловној страни. Меснер је пак изабрао најгори могући тренутак да објави овакве тврдње, јер великих успеха на овом делу фронта више неће ни бити, те ће веродостојност и њега, као војног аналитичара, и званичних саопштења убрзо знатно опасти у очима сваког ко је овај чланак прочитао.

Најважнија објава овог месеца је Хитлеров говор који је одржао 9. новембра пред члановима партије у пивници у Минхену. Опет он овде истиче своју улогу дарезљивог миротворца, чију је руку мира Британија у више наврата одбила. Затим окреће причу на међународну јеврејску заверу, која по њему влада над Совјетским Савезом и кривац је за све светске сукобе. По први пут, како каже, изјављује да су на опасност која им је претила указали још Черчилови говори у британском Доњем дому 1939-1940, у којима је изражавао уверење да ће Совјетски Савез стати на страну Британија за једну до две и по године. Говорећи о тадашњем сукобу, поносно набраја које су све државе стале уз Трећи Рајх и тврди да се први пут још од најезде Хуна на Истоку бори читава Европа, овог пута против „монголске државе једног другог Џингис Кана“. Моменти престижа за њих не играју никакву улогу, истиче даље Хитлер, и то се најбоље може видети на примеру Лењинграда

⁵³ „Велики пожари у Москви“, *Обнова*, 1. новембар 1941., 1.

⁵⁴ Vegesius, „Вести које никад не лажу“, *Ново време*, 4. новембар 1941, 3.

кога су опколили и чекају да падне у њихове руке, иако без проблема могу да заузму град на јуриш, јер не жели да жртвују ниједног човека више него што је неопходно. Најзад, изнео је бројке које је требало да потврде потпуну успешност рата: укупан број заробљених износи 3,6 милиона, а кад томе додамо погинуле у биткама и рањенике, онда потпуни губици Совјета износе најмање 8-10 милиона војника, а од тога се не може опоравити ниједна армија на свету. Затим износи количину уништеног и заплењеног материјала, која је по његовом мишљењу толико велика да би чак и целокупна индустрија света, укључујући и немачку, споро надокнадила изгубљено. Заузето је 1 670 000 квадратних километара, што је територија пет пута већа од Енглеске, а у њој се налази 60 до 75 одсто свих сировина и индустрија којима располаже Совјетски Савез. Такав невиђен успех у једном походу искључива је, како истиче, заслуга јединствене храбрости и пожртвованости коју су показали немачки војници⁵⁵.

Ово је само логична кулминација пропаганде претходне три недеље. Све податке о ненадокнадивим губицима које је Вермахт нанео Совјетима у људству, ратном материјалу и индустрији, сад је свет имао прилику да чује лично од фирера. Вреди споменути да је овим поводом саопштење издала и домаћа колаборационистичка новинска агенција „Рудник“. Писац чланка сматра да се из Хитлерових речи, из којих исијава сигурност у победу, може чак и пре него из извештаја закључити да је одлука на истоку већ пала, а огроман број заробљеника нам говори каква је опасност отклоњена. Та иста опасност сада угрожава и Србију, а фирер је јасно назначио каква казна следи ако сами не отклонимо клицноше комунистичке претње⁵⁶.

Имајући у виду доба године, сасвим је очигледно да је многим било на уму како ће долазак зиме утицати на даљи развој ситуације на ратишту и да ли ће уопште немачке јединице бити способне да по тако оштром времену наставе да нижу успехе. Тим поводом се у новембру у више наврата јављају пропагандни текстови како би утишали све гласине. Из Берлина одлучно тврде да се наде које Совјети полагају у „генерала зиму“ неће обистинити. *„Наротив, може се претпоставити да ће зима у великој мери разарати совјетску способност отпора, пошто је ситуација снабдевања Совјетске Уније ванредно критична а потпуно недостају услови за организацију, да би се та ситуација*

⁵⁵ „Говор вође Рајха у Минхену“, *Обнова*, 10. новембар 1941, 1-3.

⁵⁶ „Три момента из говора вође Рајха који су нарочито значајни за нас“, *Ново време*, 10. новембар 1941, 3.

побољшала⁵⁷. Као што је, захваљујући организационом апарату, победа била унапред обезбеђена у кампањама у Француској, Норвешкој и на Балкану, тако је и сад све учињено да руска зима не затекне војску у неспремном стању. Даље се у истом чланку истиче како још од октобра 1940. целокупна текстилна индустрија ради готово искључиво у служби војске, а у задње време највише се производе зимске униформе, те се ствари попут топле ћебади, рукавица и штитника за главу производе у „милионским цифрама“. Авиони су тако подешени да се точкови за свега неколико минута могу заменити скијама, а авионски и тенковски мотори осигурани су од смрзавања. Превентивне мере предузете су и у области хигијене, посебно како би се спречила појава ваши (што се често дешава зими када се одећа не скида токком спавања), а конструисане су и преносне зимске кућице које је требало да пруже максималну удобност и заштиту од хладноће. У једном од наредних чланака војни извештач тврди да је војска учинила све потребне припреме и хладнокрвно дочекала долазак зиме и ниских температура. Импровизовани „бункери“ у којима су смештене разне потрепштине, а што је најважније и пећ, наводно се могу видети свуда, а посебно на лењинградском фронту. Од велике користи за смештај биле су и совјетске војне касарне. Да ће Совјети много горе проћи по зимском времену он закључује на основу тога да њихов тежак положај додатно компликује питање организације, која и током најповољнијих летњих услова оманула⁵⁸.

Анализом питања зимског ратовања позабавио се и „Vegecius“. По њему руска зима уопште није таква каквом је замишљају Европљани. Наиме, у Украјини, донској области и на Кавказу зима не траје дуго и температуре не падају значајно испод нуле. Једино у области Москве ово годишње доба траје од новембра и априла, а температуре падају до 35 степени испод нуле. Међутим, и то лакомислено одбацује као проблем, јер је тај мраз подношљив због недостатка ветра, па добро опремљена војска као што је немачка не би требало да уопште има тешкоћа⁵⁹. За Совјете каже да се не може исто тврдити зато што знамо да већ одавно знатан део њих иде на фронт у сељачкој или грађанској одећи. Овакве тврдње готово су у потпуној супротности са познатим чињеницама. Заправо, једино за шта се може рећи да је тачно јесте да је смрзавање терена услед доласка зиме омогућило јединицама да

⁵⁷ „Довршене су припреме за зимски рат“, *Обнова*, 10. новембар 1941, 2.

⁵⁸ „Немачка војска добро наоружана и против зиме“, *Ново време*, 21. новембар 1941, 2.

⁵⁹ Vegecius, „Пробој московског утврђеног појаса“, 26. новембар 1941, *Ново време*, 3.

наставе операције. Одећу прилагођену оштрим зимским условима, а која се наводно производила у милионским цифрама, велики број војника није ни видео⁶⁰, али су зато с друге стране свеже совјетске јединице биле добро снабдевене оделима за снег, а неке су чак имале и санке и скије⁶¹. Чак се и генерал Гудеријан касније жалио да је већ 17. новембра, приликом првог сукоба са совјетским појачањима из Сибира, сваки пук у 112. пешадијској дивизији имао због промрзлина губитке од око 500 људи и да је хладноћа била таква да митраљези нису више могли да пуцају⁶².

Иако су офанзивне операције настављене средином месеца, због недостатка неких већих успеха, попут оних из претходног месеца, извештавање о њима доста је штуро. Заправо читалац ни не стиче утисак да се стање на фронту уопште и променило. И даље се све своди на краће покрете трупа и заузеће појединих совјетских утврђених положаја, као на пример у овом чланку од 21. новембра: *„Како сазнаје ДНБ, претходница једног немачког оклопног одреда, продрла је у току 19. новембра на средњем делу источног фронта до једног важног друма. Совјети су узалуд покушавали да противнападима, потпомогнути многобројним борним колима, одбију немачки напад. Међутим овај немачки оклопни одред продирао је упркос томе и даље, отворио је жестоку ватру на противника и уништио 19 совјетских борних кола. Бољшевици су брзо савладани“*⁶³. Није нигде конкретно наведено до које тачке су успеле да продру немачке јединице. Једини оријентир је пружио један од званичних извештаја Врховне команде у коме стоји да су трупе после огорчене борбе заузеле Солнечногорски, који се налази на 50 км од Москве⁶⁴. Иако наслови новина стално говоре о новим успесима на срењем делу фронта испред Москве, из самих текстова, који се по садржају и дужини слабо разликују, тешко је извући такав закључак. Још од друге половине октобра није постигнут значајнији напредак, али су нацисти могли до неке мере да прикрију чињеницу да се ствари заправо не одвијају по плану истицањем приче о великим губицима нанетим Стаљину и полагањем наде у пад температуре који би омогућио да се возила поново покрену. Сада је постало очигледно да им је понестало оправдања и објашњења.

⁶⁰ D. Stahel, *The Battle for Moscow*, 133.

⁶¹ R. Overy, *Russia's War*, 141.

⁶² A. Werth, *Russia at War*, 268-269.

⁶³ „Успешне немачке операције на средњем делу фронта“, *Ново време*, 21. новембар 1941, 2.

⁶⁴ „Нови успеси на средњем делу Источног фронта“, *Обнова*, 24. новембар 1941, 1.

Децембар

Као што се могло и наслутити, ни почетком децембра није дошло до промена у извештавању штапе о збивањима на ратишту. На насловним странама стоје наслови попезне величине попут „Дубок продор у одбранбени систем пред Москвом“⁶⁵, али су они, у овом случају, само мртво слово на папиру. У једном саопштењу пише да, иако је до тада био обичај да се поједности великих војних акција објаве тек по завршетку битке, *„према немачком мишљењу изгледа да су операције за Москву достигле већ степен који би допустио да се пред јавност иступи са појединостима, односно са детаљним подацима, а где је могуће чак и са ближним обележавањима места. Немачке борбене формације су у овој области постигле знатно напредовању у правцу Москве, што је непријатељска пропаганда, због велике хладноће која је настала и услед јаче изграђених совјетских положаја, још пре кратког времена сматрала потпуно немогућим“*⁶⁶. Сасвим неопрезна тврдња, с обзиром да је врло брзо, ако не већ и тада, постало јасно као дан из текстова да жељени успех није остварен, а ни стање на фронту није то дозвољавало. Такође тврдња да је немачко напредовање непријатељска пропаганда сматрала „потпуно немогућим“ потпуно је иронична у светлу већ поменути чињенице да је предстојећу совјетску противофанзиву немачка дочекала на кривој нози само зато што су у команди извештаје упозорења с неверицом одбацили.

Из очигледних, пропагандних разлога ниједно саопштење није изашло са вешћу да су Совјети, ојачани свежим дивизијама, почели своју противофанзиву. Међутим, није се више ни могло отворено лагати да све тече као уобичајено, па тако вести о ратишту почињу од сада да извештавају о одбијеним совјетским нападима. Они су приказани само као засебни напади појединих јединица, а никако као координисана операција која је реалтивно брзо на више места натерала Немце на одступање. Следећи пример то најбоље илуструје:

„И поред најтежих губитака, бољшевици су 12. децембра поновили своје нападе против немачких положаја. Услед чврсте одбране немачке пешадије и артиљерије, није успео никакав бољшевички продор у немачке положаје. Па и за време више пута поновљених местимичних напада, немачки војници показивали су увек своју борбену премоћност над

⁶⁵ *Ново време*, 3. децембар 1941, 1.

⁶⁶ „Три велике битке – три обележја војне ситуације“, *Ново време*, 3. децембар 1941, 2.

бољшевицима. Тако су 12. децембра трупе једне немачке пешадијске дивизије са средњег сектора фронта биле изложене непријатељским нападима, који су се понављали 10 пута, а у јачини чете до батаљона, и ни један једини од тих напада није довео до непријатељских продора у немачке линије. Немачки војници прешли су делимично у противнападе и одбацили су бољшевице, који су већ претрпели најтеже губитке од баражне ватре немачке пешадије и артиљерије, натраг уз велике губитке⁶⁷.

Занимљив чланак на тему зимског ратовања изашао је 10. децембра у „Новом времену“. Одмах се помиње оно што у то време највише пада у очи везано за штампу, а то је да војни извештај „сем местимичних борби, не јавља никакве важније догађаје“⁶⁸. Овде то објашњавају новим начином ратовања на Истоку, условљеног појавом руске зиме, што је у великој контрадикторности са чланцима од пре само месец дана који су истицали спремност немачке војске да ратује по ниским температурама и снегу. На крају је истакнуто да су, упркос свему, борбе и даље у току и да се овакаво ратовање нипошто не може поредити са рововским борбама из претходног светског рата. Меснер, који је такође у својој рубрици прижељкивао долазак зиме, чињеницу да је отежано вођење већих операција оправдава тиме да су те године јаки мразеви наступили наводно раније него обично⁶⁹. Такође тврди да су временски услови направили много више потешкоћа бољшевицима, пошто су реке и канали, који су им служили као помоћ у снабдевању, сада потпуно замрзнути. Пошто је индустрија „ратне конфекције“ пала у немачке руке, може се претпоставити да совјетски војници немају довољно залиха топле одеће, а притом је знатно отежан и прилив енглеске помоћи преко Белог мора. Ово наводи на закључак да се сада „генерал зима“ помиње у контексту оправдања за прекид низа успеха на Источном фронту, али и да се разувере сви они којима би пало на памет да је васкрсла Црвена армија.

Вести о немачким повлачењима на фронту ипак нису могле дуго да остану тајна. Наравно, није изашао никакав званични извештај или саопштење поводом тога, али знамо да су у Београду гласине о томе ипак кружиле јер је Меснер читаву једну рубрику⁷⁰ посветио овој теми. Он осуђује непријатељску пропаганду која тежи да прикаже померање фронта ка западу као успех совјетске војске и због које је један део наше јавности тада био забринут

⁶⁷ „Уз велике губитке одбијени бољшевички напади“, *Понедељак*, 15. децембар 1941, 2.

⁶⁸ „Ратовање на источном фронту прилагођено је зимским приликама“, *Ново време*, 10. децембар 1941, 2.

⁶⁹ Vegesius, „Деградирање источног ратишта“, *Ново време*, 14. децембар 1941, 3.

⁷⁰ Vegesius, „Хитне промене на огромном фронту“, *Ново време*, 18. децембар 1941, 3.

вестима са источног фронта. Како би разуверио грађане у веродостојност гласина, он покушава да повлачење прикаже као обичну стратешку одлуку. Како је немачка војска напредовала према истоку, временом су, као последица операција, настајала испупчења или „клинови“ на линији фронта, која су стварала могућност даљих обухватних операција. Сада кад је офанзива прекинута, Немци су се повукли из оних клинова који им више нису потребни и утврдили се на исправљеној линији фронта која ће им омогућити да у максималној удобности дочекају топлије дане. Даље тврди да то није никакв преседан, већ да су Немци и током претходне две зиме овог рата смањили интензитет операција како не би излагали своју армију непотребним тешкоћама. Те прекиде су оба пута искористили да би на основу стеченог искуства унапредили своју тактику и ратну технику и зато је свака немачка офанзива у пролеће била необично успешна. С друге стране, Совјети неће моћи да искористе ту паузу да унапреде ратну технику, они чак ни не могу да накокнаде изгубљено јер су избурили већи део индустрије, док је у служби Немаца радна снага и индустрија читаве уједињене Европе.

Иако је пре неколико дана један чланак изричито напоменуо да се ситуација не може поредити са рововским ратовањем из Првог светског рата, сада се такво стање потенцира. Изашао је и кратак текст на тему тог облика ратовања. Ту се објашњава да се рововски рат одликује другим условима него офанзивне војне⁷¹. Најважније је да се заузме земљиште које ће донети предност над непријатељем, као и да се скрати линија фронта, чиме фронт поприма нови изглед. Совјети не би требало да у томе виде велику победу, пошто се она остварује само великим операцијама, за које они немају иницијативу. Може се рећи да је положајно ратовање, као нова немачка стратегија за зимске месеце, озваничено у Хитлеровом говору поводом преузимања положаја врховне команде над војском, у коме је, између осталог, изјавио да: *„Армије на Истоку морају, после њихових незаборавних победа против најопаснијег непријатеља свих времена, за које никада није било примера у историји света, под дејством изненадне зиме да се из покретног рата поставе у положајан фронт. Њихов је задатак да до пролећа држе и бране исто онако фанатично и упорно све оно што су до сада неизмерним јунаштвом и тешким жртвама извојевали“*⁷².

⁷¹ „Немачко вођство има иницијативу у рововској војни на источном фронту“, *Ново време*, 18. децембар 1941, 2.

⁷² „Вођа Рајха преузео и формално Врховну команду војске и СС трупа и упутио проглас војницима оружане силе и трупама СС“, *Ново време*, 24. децембар 1941, 1.

Овом изјавом Хитлер је само потврдио оно што је већ било познато, а то је да Немци офанзивне операције неће моћи да воде све до пролећа. Наравно, совјетска офанзива је још увек била у току, иако јој се интензитет све више смањивао, али пошто о томе није могло бити речи у званичним медијима, у контексту штампе, а самим тим и теме овог рада, битка за Москву је сада била ефективно завршена.

Закључак

Оно је што је најупадљивије у случају новинских текстова који су се бавили овом битком, и догађајима везаним за њу, јесте велика разлика у садржају када се упореде чланци од октобра са чланцима из друга два месеца, а она се најбоље огледа управо у величини поглавља у самом овом раду. Нацисти су избегавали да дају конкретне податке са фронта, не само ако на њему дође до застоја, већ и ако било какав већи резултат није постигнут. Чекао се тренутак да се оствари победа, па би се тек онда изашло у јавност са огромним насловима праћеним бројкама о заробљеним непријатељским војницима, уништеном и заплећеном материјалу, као и освојеним територијама, које су обичном читаоцу морале деловати нестварно. Потом би у наредних најмање недељу дана излазили многобројни чланци бавећи се анализом и исходом битке, будућим операцијама као и судбином самог рата. Овакав приступ изабран јер је могао да остави много већи утисак него што би било могуће редовним изештавањем, али имао је и одбрамбено дејство по нацистичку пропаганду, а то је да је медијска тишина самим тим могла да се тумачи као да су велике операције тренутно у току и да је нова победа на дохвату руке.

Проблем за Хитлера је настао у томе што су успех својих војника код Вјазме и Брјанска он, Дитрих и други пропратили сензационалним изјавама да је одлука у рату пала и да је совјетска армија престала да постоји као ратни чинилац. Читавог месеца избациване су анализе и статистички подаци који су ишли у корист таквим тврдњама. Чињеница да су се од тада па до нове године извештаји са фронта бавили само догађајима ситинијег значаја, попут бомбардовања војних постројења, одбране или заузимања појединих бункера или утврђених положаја, иако је атмосфера била подешена да изгледа како Москва само што није пала у немачке руке, свакако је морала да код великог броја читалаца пробуди сумњу у веродостојност свега што су до тада видели у новинама. Покушаји да се оправда ситуација

на фронту имали су супротно дејство и додатно урушили веродостојност штампе. Тако се у року од месец дана прво писало да је војска спремна за зимске услове и да ће се њиховим доласком офанзива наставити и зацртани циљеви остварити, да би се потом испоставило да је јака хладноћа дошла раније него обично и да даље борбе неће подразумевати веће операције, те је на крају појашњено да је морала да се изврши „корекција“ линије фронта у сврху рововског ратовања, а обећани успеси одложени су најраније за пролеће.

Треба имати у виду да је и сама локална штампа која је тада излазила у Србији била доста ограничена. Једина два листа из којих се могло редовно информисати о стању на фронтима, а и светским вестима уопште, били су „Ново време“ (наравно, уз свој додаток у виду „Понедељка“) и „Обнова“. Иако је све што је у њима објављивано било под строгим контролом окупатора, садржај је доста упрошћен у односу на штампу која је излазила у Немачкој и њеним државама савезницима. Разлог за то јесте што су српски колаборационисти писали ауторске текстове само на домаће теме (привреда, култура, локални сукоби, итд), а оно што се тицало збивања у свету представљало је само преведен или прежвакан текст разних светских новинских агенција, углавном из Берлина. Велики изузетак у томе је био Евгеније Меснер, коме су биле додељене две рубрике, „Војни преглед“ у „Новом времену“ и „Хроника садашњег рата“ у „Обнови“, у којима је анализирајући податке из објављених вести давао своје виђење актуелних битика и светске политике. Као једини домаћи војни аналитичар, пружао је нацистичкој пропаганди дубину која је механички пренетим вестима често недостајала. Веома самоуверен и агресиван тон којим су одисале његове рубрике спојен са брзоплетим и претераним закључцима, увек слепо у корист нацизма, довели су до тога да пред крај године и код њега буде видљива очигледна противречност у изнетим тврдњама.

Статистички подаци из вести о постигнутим војним успесима, као што је број заробљених непријатеља и заплењеног материјала, барем што се тиче сукоба код Вјазме, углавном одговарају проценама у савременој литератури. Као што су и сами наводили, то су биле победе до тада невиђене у историји, па није било ни потребе да се остварени подвизи додатно украшавају. Није нетачно ни то што је толико пута писано о значају индустрије и територија коју је Совјетски Савез те године изгубио, али су зато крајње погрешно, из анализе тих података, изведени закључци о томе какав ће да буде даљи ток рата. Победничка атмосфера налагала је да се потпуно искључи могућност да Совјети наставе у

значајном капацитету вођење рата, па је зато упорно прелажено преко напора које су они учинили за релокацију и опоравак индустрије као и знатне људске ресурсе којима су још увек располагали. Поједини текстови о последицама ове битке за совјетску страну не само да искривљују чињенице, већ су у многим навратима потпуно противречни и нелогични, као у случају извештавања о премештању владе из Москве и о улози и судбини маршала Тимошенка. У циљу да се сакрије неславан крај офанзиве, чак је оштра зима, која је Совјетима омогућила да активно пређу у напад, у чланцима упорно приказивана као много већа непогодност по противника, чиме је читалац требало да буде наведен на мишљење да време није могло да буде искоришћено на штету Немачке.

Најзад, треба имати у виду да је саопштење о прекиду операција на фронту дошло пре него што су оне заиста спласнуле. Ово је најбољи показатељ да Нацистичка Немачка није доживела само неуспех на бојном пољу, већ и у штампи.

Библиографија

Штампа

- *Ново време*
- *Обнова*
- *Понедељак*

Литература

- R. Overy, *Russia's War*, London 1999.
- B. Petranović, *Srbija u Drugom svetskom ratu 1939-1945*, Beograd 1992.
- D. Stahel, *Operation Typhoon. Hitler's March on Moscow, October 1941*, Cambridge 2013.
- D. Stahel, *The Battle for Moscow*, Cambridge 2015.
- *Колаборационистичка штампа у Србији 1941-1944*, пр. А. Стојановић, Београд 2015.
- A. Werth, *Russia at War, 1941-1945. A History*, New York 2017.